

Pohdintoja vastuusta

Pääkirjoitus

Janus

Lukiessani käsissä olevan lehden artikkeleita ja kirja-arvioita huomasin toistuvasti pohtivani vastuuta. Kysymykset vastuusta ja sosiaalisen rakentumisesta ovat moninaisia ja sidoksissa eettis-moraalisiin lähtökohtiin. Taustalla voi havaita erilaisia arvositoumuksia, paikannuksia ja kannanottamisia, vaikka niihin ei olisi tietoisesti kiinnitetty huomiota tai tavoiteltu niiden auki purkamista. Vastuuta voi jäsentää eri tasoilla. Keskustelu yksilön vastuusta ja sen rajoista on jatkuvaa. Toisaalta läsnä ovat pohdinnat välittömän lähiyhteisön vastuusta suhteessa julkisen vastuuseen, kysymykset kollektiivisesta yhteisvastuusta sekä jäsenyykset rakenteellisten ja globaalien tekijöiden merkityksistä. Pohdintaa tiedosta ja tiedontuottamisen vastuusta ei voi sivuuttaa tarkasteltaessa sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimusta. Kyse on ajatuksia virittävistä, ristiriitaisesta ilmiöstä.

Artikkeleissa ovat läsnä kysymykset hyvinvoinnin, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja sosiaalipalvelujen tuottamisesta. Millaisista tekijöistä ja käytännöistä hyvinvointi ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus syntyvät? Miten yksilön ja julkisen suhde tuossa kokonaisuudessa muotoutuu? Artikkelit tuottavat tietoa siitä, miten ihmiset erilaisissa elämäntilanteissaan rakentavat toimijuuden mahdolluuksiaan ja hyvinvointiaan. Mutta myös siitä, miten työntekijät, palvelut, sosiaalisen asiantuntijuus ja rakenteet mahdollistavat tai rajaavat toimintaa. Taustalla ovat ajatukset siitä, mitä voitaisiin nähdä, ymmärtää ja tulkita tai kenties tehdä toisin.

Charlotte Towle (1954) käsittelee teoksessaan Common human needs "antamista" avun hakemisen ja saamisen tilanteessa. Tilanne voi muotoutua nöyryyttävyyden kokemukseksi, tuottaa pelkoa sosiaalisista seurauksista, mielipahaa ja vastustusta, jolloin ennakkoodellytykset, sitoumukset ja velvoitteet lannistavat avun vastaanottajat. Vastakohtana Towle esittää kohtaamistilanteen, joka eheyttää asiakkaiden itsekunnioitusta ja vahvistaa kokemusta apuun oikeutettuna olemisesta. Esimerkiksi anoreksia ja masennus herättävät tavallisesti huolenpitoa ja ne nähdään pahoinvointina. Päihteiden käyttö ja väkivalta sen sijaan tulevat usein ikään kuin huomaamatta tulkituiksi likaisena ja itse valittuna pahuutena. Mitä tarkoittaa arjen eläminen kokonaisuudessa, jossa kanssaihmiset usein vain paheksuvat ja ammatillaiset yrittävät lieventää ja ratkaista tilanteita usein sirpaleisilla interventiolla? Jäin miettimään kysymystä Sinikka Törmän artikkelissa, joka käsittelee huono-osaisimpia huumeiden käyttäjiä. Hyvinvoinnin muotoutumisen ehdot ovat omanlaisiaan tilanteissa, joissa ihminen paikantuu erilliseksi itsestä, toisista ja yhteiskunnasta sekä silloin, kun arkea hankaloittavat niin mielensisäinen rikkinäisyys kuin monet sosiaaliset ongelmat ja avun saamisen vaikeus. Mitä tarvitaan sen lisäksi, että yksilö paikannetaan ja määritellään huono-osaisimman kastiin?

Törmä pohtii artikkelissaan ensisijaisesti miesnäkökulmasta päihdeprofiilia, tutkimukseen osallistuneiden sosiaalista asemaa, fyysistä ja psyykkistä kuntoa sekä suhdetta hoito- ja palvelujärjestelmään

kontekstinaan päihteiden käyttäjien päiväkeskus Stoori. Matalankynnyksen tuki- ja palvelupisteet eivät valikoi – tai valikoivat mahdollisimman vähän – asiakkaita. Ne eivät vaadi asiakkailta sitoumuksia tai aseta palvelun käytölle ennakoedellytyksiä. Tämän tyyppiset palvelut voivat tavoittaa moniongelmaisia, huono-osaisia huumeiden käyttäjiä.

Huumeiden käyttäjien elämän ja avun tarpeiden analysointiin pureutuu sukupuolisidonnaisesti myös äskettäin Lapin yliopistossa tarkastettu Sanna Väyrysen (2007) väitöskirjatutkimus "Usvametsän neidot. Tutkimus nuorten naisten elämästä huumeekuvioissa". Läheiltä nuoria naisia kirjoitettu puheenvuoro tuo esiin sen, miten naiset tarvitsevat omia kuntoutusmuotoja ja -paikkoja, joissa huomioidaan naisten huumeiden käytön erityispiirteet, mahdollistetaan identiteettiä säröilyttäneiden kipupisteiden työstäminen sekä annetaan tilaa eheytymiselle. Asiakkaille on tarjottava mahdollisuuksia uudenlaisen paikan ottamiseen ja uudelleenmäärittelyyn suhteessa ulkopuolisuuteen, toiseuteen ja erilaisuuteen. Myös Riitta Granfeltin (2007) tuore etnografia "Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa. Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa" pohtii sukupuolisensitiivisesti päihdekuntoutusta osana kuntoutusjatkumoa ja naisten elämänkokonaisuutta. Tutkimus tuo esiin moniammatillisen yhteistyön merkityksen, jotta pystyttäisiin nykyistä paremmin vastaamaan päihde- ja mielenterveysongelmien toisiinsa kietoutumiseen.

Kokonaisuudessaan keskustelusta voi tavoittaa pohdinnan kärsimyksestä ja sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta. Ne ovat ajattomia, paljon sisäänsä sulkevia käsitteitä, jotka jäsentävät sekä yksilöiden kokemuksellisia ulottuvuuksia että käytännöllisiä ja rakenteellisia ratkaisuja. Niihin kietoutuvat kysymykset vallasta ja riippuvuudesta. Kyse on kontekstisidonnaisista, ajan ja paikan merkitsemistä käsitteistä — ne rakentuvat suhteissa. Kysymys vastuusta ja sen ottamisesta konkretisoituvat kaikkein avuttomimpien ja haavoittuvimpien kohdalla. Huomatuksi, kuulluksi ja kohdatuksi tuleminen, tuen ja avun saaminen määrittävät usein keskeisesti ihmisten elämänsuuntaa.

Vastuun voi ajatella muotoutuvan oikeuksien ja velvollisuuksien vuoropuhelussa. Tähän keskusteluun artikkeleista tarjoutuu kiinnostavia kysymyksiä. Esimerkiksi Johanna Kiili kirjoittaa, että lapsilla on oikeus vaikuttaa omiin osallistumisen tapoihinsa ja ehtoihin, mutta se vaatii aikuisten huolenpitoa ja voimavaroja. Analyysissä ovat läsnä sosiaaliset rakenteet, toimijoiden asemat ja niihin liittyvät kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset voimavarat. Kiili tuo esiin esimerkiksi sen, miten lasten tehtävänä ei ole osallistua asioihin, jotka kuuluvat aikuisten vastuulle. Analyysistä hahmottuu sukupolvisuhteiden hierarkkisuus ja vallan paikantuminen.

Samaa kysymystä voi pohtia Hanna Palkeisen tekstissä, joka käsittelee ikääntyneiden yksinäisyyttä. Kyse on myös sukupolvisuhteista, edellisestä vastakkaisen elämänvaiheen mukanaan tuomasta riippuvuudesta. Autonomia taittuu erilaiseksi riippuvuudeksi toimintakyvyn ja terveyden hapertuessa. Toimijuuden sijasta esiin nousee osin paikoilleen jääminen, kyvyttömyys ottaa vastuuta itseä koskevista asioista. Suuntautuuko yksinäisyyden lievittämisen vastuu tällöin myös toisille ihmisille vai onko kyse laiskuudesta ja itsensä jättämisestä yksinäiseksi? Teoreettista, diskursiiviseen otteeseen pohjautuvaa analyysiä sukupolven käsitteestä tarjoaa puolestaan Semi Purhosen (2007) tuore väitöskirja, jota esitellään Heli Hyvösen kirja-arvostelussa.

Reunalle joutuminen ja vieraantuminen ovat suhdekäsitteitä. Risto Eräsaaren houkutteleva, käsitteanalyttinen kirja-arvio avaa ulkoisen ja sisäisen syrjäytymisen hienosyisiä ulottuvuuksia. Eräsaaren

kirja-arvion kanssa keskustelea kiinnostavalla tavalla Johanna Kiilin artikkeli, jossa tarkastellaan lasten osallistumismahdollisuuksia yhteiskunnan toimintajärjestelmiin. Mielekkäiden osallistumistapojen vaikiinnuttaminen vaatii, että lapset huomioidaan omista lähtökohdistaan tärkeinä kuntakansalaisina aikuisten rinnalla. Eräsaari erittelee puolestaan yhteiskunnan toimintajärjestelmiin osallistumattomuudesta juontuvaa ulkopuolisuutta, sosiaalista eksklusiota. Hän jäsentää lyhyesti myös sympatian ja säälin käsitteitä suhteessa kärsimyksen tavoittamiseen ja oikeudenmukaisuuden järjestelmään.

Tuottavuus, tehokkuus ja vaikuttavuus ovat sanoja, joita vilisee enenevässä määrin julkisia palveluja käsittelevissä teksteissä. Sirpa Saarion ja Pertti Hämäläisen artikkeli pureutuu tietojärjestelmän käyttöön työsuoritteiden dokumentoinnin ja hallinnan sekä siten arvottamisen välineenä mielen-terveystoimiston käytännöissä. Paine määrällisten tavoitteiden toteutumiseen haastaa yksittäisten työntekijöiden toimintatapoja ja ammatillista ajattelua. Tietojärjestelmä vastuuttaa työntekijät omasta tehokkuudestaan, mikä näkyy myös ajanvarauskirjoista. Pahimmillaan työntekijöiden päivittäinen työ muotoutuu määrällisten tuottavuusvaatimusten ja ammatillisten näkemysten, hyvän asiakastyön kriteerien ristipaineessa. Määrittelyvallan ollessa ensin mainitulla, toisenlaisten tekemisen tapojen oikeuttaminen on hankalaa ja tilanteet luovat eettisiä ristiriitoja. Samalla se herättää kysymyksen, millaisia mahdollisuuksia ja oikeuksia työntekijöillä on ammatillisten valmiuksiensa ja osaamisensa sekä työkäytäntöjen kehittämiseen.

Artikkelit havainnollistavat vastuukysymysten sisältämiä moraalisia ratkaisuja, jotka vaikuttavat niin yksilöiden kuin heidän yhteisöjensä elämään, mutta myös sosiaalityöhön, sosiaalipalveluihin ja laajemmin yhteiskuntaan. Kyse on sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvoisuuden periaatteiden toteutumisesta. Artikkeleiden kysymyksenasettelut kohdistuvat eri tavoin aiheisiin (huono-osaisten huumeiden käyttö, ikääntyneiden yksinäisyys, lasten osallisuus, mielen-terveystyön käytännöt), jotka vihaavat tai osoittavat omista episteemisistä paikoistaan vaadetta yhteiskunnan puuttumiseen, toisenlaisten poliittisten ratkaisujen tekemiseen. Ne ovat kantamassa osaltaan tiedon tuottamisen vastuuta. Yhteiskuntatieteellinen tutkimus on parhaimmillaan näkyvästi ja reflektiivisesti sekä eettistä että poliittista. Tutkimus voi osallistua julkiseen keskusteluun, asemoitua päätöksenteon ja vaikuttamisen kenttään. Sille asettuu yhteiskunnallisten epäkohtien tunnistamisen, toisin kysymisen ja ajattelemisen vastuu — mutta myös mahdollisuus. Entä tuleeko tutkimuksen tarjota lääkkeitä yhteiskunnallisiin epäkohtiin (vrt. esimerkiksi yliopiston kolmas tehtävä), voiko tutkimus välillisesti mahdollistaa kärsimyksen lievittymistä, tuottaa apua ja tukea sitä tarvitsevien elämään? Entä voiko tutkimus edesauttaa asiakkaiden, työntekijöiden ja järjestelmien kohtaamista? Parhaimmillaan se voi. Kyse on siitä, millaisia kysymyksenasetteluja tutkijat ja tutkimusyhteisöt priorisoivat.

Kysymys vastuusta on haastava — aina voi tehdä toisin.

Merja Laitinen

Sosiaalityön tutkimuksen seuran puheenjohtaja
merja.laitinen@ulapland.fi